

ГРАМАТИКА. СЕМАНТИКА

Наталія Деркевич

ТЕКСТОКОГЕРЕНТНІ ВЛАСТИВОСТІ ДІЄСЛІВНИХ ПОХІДНИХ ІЗ НЕВІДОКРЕМЛЮВАНИМИ ПРЕФІКСАМИ В СТРУКТУРНОМУ АСПЕКТІ

Словотвір є одним із засобів формальної видозміни вихідного слова, і, як стверджує Е. Кубрякова, “виникнення системи словотвору зі всіма її засобами та моделями чітко пов’язане із такими факторами, як потреба у нових позначеннях, нових лексемах та необхідність узгодити форму та зміст вторинних одиниць номінацій з їх майбутніми синтаксичними ролями, а також з їх функціями стосовно всього тексту, його раціональною організацією” [2, 179].

Зовнішнім фактором тематичної і комунікативної цілісності тексту є його структурна цілісність. Простий повтор різних префіксів у тексті формує його структурну завершеність:

1) *Bei Tische, in Gegenwart Musas, berichtete Rabbi Benjamin von seinen Reisen. Auf Fragen von Jehudas erzählte er von den Juden des Ostens. Er erzählte von dem Resch-Galuta* [6, 258].

В цьому випадку структурну зв’язність ми спостерігаємо завдяки повтору префіксів, які вносять у зміст речення однакову значимість.

Текстоорієнтовані функції дериваційних одиниць проявляються завдяки специфічним прийомам їх текстового використання у складі відповідних словотвірних структур дериватів. Одним із важливих засобів структурування семантики тексту є актуалізація формантної частини словотвірної структури деривата. Актуалізація компонента словотвірної структури здійснюється внаслідок цілеспрямованого використання в одному тексті низки різноосновних спільноформантних похідних слів, в яких виявляється один словотвірний тип, наприклад:

2) *Das Schwierigste war zwar getan, als die Eisdecke zerbrochen war, aber alle diese großen Schollen mußten noch zerkleinert und gegeneinander geschleudert werden, bis sie ganz zertrümmert, zerrieben und aufgelöst waren* [6, 215].

Повтор префікса *zer-* в ряді дієслів, що розрізняються лексичними значеннями, забезпечує тотожність їх категоріального значення “руйнації” і внаслідок цілеспрямованого використання в тексті виступає виразником цього єдиного значення.

Префіксальні деривати надають дієсловам значення орнативності, особливо це явище спостерігаємо у низці однотипних похідних із префіксом *be-*:

3) *Es war ja wohl dicht bewaldet und vollen Bergrücken, aber an den Flüssen und Seen lagen bebaute Felder, ... Die Sonne war im Untergehen, aber es war noch taghell, als die Krähen die mit Heidekraut bewachsene Ebene erreichten* [7, 127].

4) *Die eichenen Fußböden sind glänzend gebohntert, die Zimmerdecken gegipst und reich bemalt* [7, 196].

5) *... und war so über und über mit Blumen und bunten Bändern und Schmucksachen behängt ... Die Leibchen und Rocksäume der Brautjungfern waren mit Rosen und Tulipanen bestickt ... und er hatte viele reizende bewaldete Inseln und Landzungen* [7, 263].

6) *Jetzt sei das Lande keine Wildnis mehr, nun könne es bebaut und bepflanzt werden* [7, 404].

7) *Er war so sorgsam eingewickelt, behelmt und bebrillt worden, daß ihm unmöglich viel geschehen konnte* [8, 25].

Префікс *ver-* вживається із загальнокатегоріальним значенням “використання, перетворення”:

8) *Doch dies allein hätte ihm nicht ernstlich geschadet, wenn bei dem Bergwerkbetrieb nicht auch so ungeheuer viel Brennmaterial verbraucht worden wäre. Um die Bergwerke herum wurde er ganz niedergehauen und der ausgerodete Boden in Ackerland verwandelt. Sie hatten ihren alten Haß gegen den Wald nicht vergessen, und nun sah es aus, als wollten sie ihr ganz und gar von der Erde vertilgen* [7, 165].

Повтор дієслів із префіксом *er-* а також доречно підібране за значенням сполучення *bedeutsam gesagt*, які відрізняються за лексичним значенням, але забезпечують тотожність їх значення “повідомити, довести до відома”:

9) *Als sie noch ganz klein war, ... hatte der Vater ihr flüsternd bedeutsam gesagt, sie gehöre zur Familie Ibn Esra's. Später dann, als sie größer war, hatte er ihr eröffnet, daß er Moslem sei, und er hatte ihr erzählt von jüdischen Lehren und Sitten. ... es war jenes törichte Mitleid Laylas gewesen genauer zu erkunden, was denn diese Juden waren* [6, 39].

Повтор словотворчих формантів корелює з їх продуктивністю: чим вища продуктивність дериваційної морфемі, тим більша ймовірність використання її в низці структурних похідних для підсилення єдності текстового ряду.

Оскільки дериват можна розглядати як форму твірного слова, яка внутрішньослівними засобами закріплює наявність і значущість тих його семантико-синтаксичних властивостей, які визначають функцію твірного слова в тексті, то закономірно, що похідне слово в мовленні може вживатися у поєднанні з його твірним. Вибір мотивуючої ознаки для нового позначення, вибір адекватної структури найменування і певного словотворчого засобу для її створення, граматичне оформлення новоствореної одиниці — всіх цих норм та вимог потрібно дотримуватися при введенні деривата в текст. Утворення похідного найменування завершується виникненням нової морфологічної одиниці, яка отримує статус слова. Найпростішим є транспозиція слова з одного класу у інший, при цьому для новоствореної лексеми властиво виконувати нову синтаксичну функцію; значення похідного збігається із значенням, яке диктує його словотворча форма:

10) *... aber der Zug selbst bewegte sich nicht. ... Aber in demselben Augenblick setzte sich der Zug in Bewegung ...* [7, 350].

11) *Als die Mutter von uns fortging, ... mußte ich ihr versprechen, mein Abendgebet nie zu vergessen. Dieses Versprechen muß ich halten ...* [7, 210].

Зміна синтаксичної функції супроводжується досить очевидним семантичним зсувом, який створює певні рамки для деривата, однак у нього з'являються нові семантичні риси: твірне слово, будучи іменним присудком, перетворюється у дієслівний присудок:

12) *Das Haus hatte einen rötlichen Bewurf. / Das Haus war rötlich beworfen.* [5, 36]

Або у прикладі (13) твірне дієслово із прийменником транспонується у безприйменниковий префіксальний дериват, або твірне дієслово з відокремлюваним префіксом *ab* (14) отримує невідокремлюваний префікс:

13) *Er ging voran, und wir traten in sein Zimmer. / Er ging voran, und wir betraten sein Zimmer.* [4, 14]

14) *... er nahm mir den naßen Mantel ab. / ... er entnahm mir den naßen Mantel.* [4, 17]

Г. Брекле зазначив, що “словотворчі процеси проходять як процеси породження одиниць на досить примітивному ступені оформлення думки, до її втілення у структуру речення” [3, 30]. На його думку, неможливо пов'язати процеси словотвору із породженням реальних речень в мовному процесі. Іншої думки дотримується К. Рорер. Він вважає, що у смисловій структурі деривата може відобразитися не тільки пропорційна схема речення, але й деякі особливості її реалізації [9, 86]. Однак ми схилиємося до думки тих лінгвістів, які вказують на можливість своєрідного дублювання граматичних характеристик дієслова у дериватах, мотивованих дієсловом. Вибір номінації похідним словом дає можливість мовцю відобразити або описувати ситуації із необхідним для нього ступенем повноти, точності, детальності. При використанні похідного слова, деяка частина значень може переходити у імпліцитні. Приховані компоненти цього типу підказує сама ситуація, а також знання словотворчих моделей, але найбільше — природна логіка подій.

З погляду закономірностей побудови тексту найбільш текстоорієнтованим та текстозумовленим є використання в ньому похідного слова, якому передує твірне:

15) *Er gab acht auf den setzenden Mann in der Ecke. Die Schlafenden hatten vielleicht seinen Aufbruch gar nicht beachtet* [10, 89].

16) *Aber ich wanderte frohen Herzens dahin, denn jetzt hatte ich fünfzehn Reichstaler erspart, und für meine kleinen Geschwister brachte ich ein paar altbackene Weißbrötchen, die ich mir zusammengespart hatte. ... Außer mir waren noch mehrere Mädchen da, und wir hatten jetzt einen etwas besseren Taglohn, mußten aber trotzdem tüchtig sparen. Diesmal hatte ich mir dreißig Reichstaler erspart. ... Doch in seinem Herzen wohnte keine Falschheit, und als er sich genug erspart hatte, machten wir Hochzeit* [7, 259].

Як засвідчують зібрані матеріали, більшість контекстів фіксує такий порядок використання словотвірної пари, який відображає природний процес словотвірної мотивації: твірне — похідне. Оскільки в цих випадках дериват як вторинна номінативна одиниця здійснює номінацію, спираючись на попереднє твірне слово в складі мотивуючого судження, то словотвірна пара “твірне — похідне” виступає засобом реалізації анафоричних зв’язків у тексті.

Використання в тексті дієслів з невідокремлюваними префіксами *be-*, *ent-*, *er-*, *ver-* у різних граматичних формах, різноманітність їх структурної побудови — віддієслівні деривати *entstehen*, *vernachlässigen*, *erzeugen*, *erlesen*, *entwickeln*, відіменні деривати *bewässern*, *versorgen*, *verästeln*, *erlauben*, відприкметникові *verfeinern*, *erneuern* — забезпечують послідовний розвиток подій у тексті:

17) *Die neuen Herren brachten mit sich eine überlegene Kultur und machten das Land zu dem schönsten, volkreichsten Europas. ... es entstanden große, herrliche Städte. Die Moslems brachten die vernachlässigte Landwirtschaft wieder hoch und gewannen dem Boden durch kluge Bewässerung ungeahnte Fruchtbarkeit ab. Ihre Weber stellten kostbare Teppiche her und erlesene Tuche Schwerter, Degen, Dolche wurden erzeugt. Die Schifffahrt der spanischen Moslems ... war schnell und sicher, so daß ... ihre Märkte mit allen Erzeugnissen des islamischen Weltreichs versorgen konnten. Erhabenes und Zierliches mischte sich Ein kunstvoll verästeltes Erziehungssystem erlaubte einem jedem, sich zu bilden. Große Dichter verfeinerten das reiche, tönende Arabisch. Ja, es führten unter der Herrschaft des Islams die Juden in Spanien ein so glücklich erfülltes Leben, wie niemals vorher seit dem Untergange ihres Reiches. Sie entwickelten, ohne ihr eigenes herrliches Schrifttum zu vergessen, Sie erneuerten die hebräische Dichtkunst* [6, 10].

Використання в тексті віддієслівних дериватів *zerstampfen*, *zerstören*, *besetzen*, результат яких уточнює відіменне дієслово *verwüsten*, утворюють логічну єдність тексту, до того ж смислові єдності в складі цього тексту співвідносяться з його темою, розкривають, уточнюють, конкретизують її в ході висловлювання:

18) *Sie zerstampften die Äcker, schnitten die Weinreben ab, trieben das Vieh fort. Zerstörten die alte glorreiche Hauptstadt, besetzten auch in Portugal weite Gebiete. Sie verwüsteten das Land* [6, 435].

Наведені приклади показують, наскільки складними є функції похідних слів у порівнянні з функціями непохідних і які завдання виконують похідні в тексті, окрім їх прямих номінативних функцій.

Комплексний характер значення словотворчих одиниць, семантико-функціональна кореляція більшості похідних слів із синтаксичними структурами зумовлюють можливість використання вторинних найменувань. Це пов’язано з тим, щоб похідне слово в семантичній структурі тексту виконувало функції економії, раціональної подачі інформації завдяки його здатності до своєрідного семантичного згущення, сприяло уникненню граматичної громіздкості, синтаксичного ускладнення.

Література

1. Колшанский Г.В. Текст как единица коммуникации / Проблемы общего в германском языкознании. — М., 1984. — 74 с.

2. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений / Семантика производного слова. — М.: Наука, 1981. — 200 с.
3. Brekle H. Zur Stellung der Wortbildung in der Grammatik / Flexion und Wortbildung. — Wiesbaden, 1975. — 216 s.
4. Böll H. Der Mann mit den Messern. — München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1975. — 125 s.
5. Böll H. An der Brücke. — Salzburg — Wien: Residenz Verlag, 1981. — 300 s.
6. Feuchtwanger L. Die Jüdin von Toledo. — Berlin: Aufbau Verlag, 1956. — 476 s.
7. Lagerlöf S. Wunderbare Reise. — München: Nymphenburger Verlagshandlung, 1948. — 452 s.
8. Mann H. Der Untertan. — München: Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co, 1964. — 364 s.
9. Rohrer G. Some problems of word-formation. — Tübingen, 1973. — S. 286.
10. Seghers A. Der Ausflug der toten Mädchen. — Darmstadt: Druck- und Verlags-Gesellschaft mbH, 1979. — 91 s.

Natalia Derkevych. Text-Coherent Peculiarities of Derived Verbs with Unseparated Prefixes in the Structural Aspect. The meaningful unit of the language (the word) fulfils not only the nominative function, but also the communicative function in the text. Any text, first of all, is the consistency of the nominative signs, among those a derived word is singled out. Complex character of the meaning of word-building units, the semantic structures predetermine the opportunity of using repeated nominations.

Оксана Кравець

ПРОБЛЕМА СЕМАНТИКИ СПОЛУЧНИКОВОЇ КОГЕЗІЇ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

Одним із найважливіших засобів передачі смислових відношень у тексті як результату й способу здійснення акту мовленнєвої комунікації [10, 83] є сполучники, які через свою первинну функцію виявляють здатність забезпечувати сполучникову когезію — одне з центральних понять при визначенні тексту, одна з його основних ознак, при відсутності якої текст перестає бути текстом і перетворюється в набір фраз [11, 45]. Отже, виконуючи текстотворчу функцію сполучники забезпечують його максимальну гармонійність та зв'язність [10, 83].

Сполучникова когезія — це семантична категорія [16, 364], суть якої полягає в тому, що, трактуючи сполучники як когезійні засоби творення тексту, ми зосереджуємо свою увагу на їх специфічних значеннях та пов'язаній з цим особливості їх функціонування в різних текстах, функціонально-комунікативна спрямованість яких визначає семантичну єдність мовно-виражальних різнорівневих засобів, які виступають одиницями тексту як стильового різновиду мовлення [3, 29], де відображається взаємодія категорій мови та категорій мислення. Крім логіки творення тексту як такого, існує також логіка організації стильового різновиду тексту [3, 29]. Нею пояснюється, зокрема, функціонування семантичних груп сполучників, як первинних засобів сполучникової когезії, найбільш показових для того чи іншого функціонального стилю. Більш того, саме з логікою стильової диференціації мовлення пов'язані семантико-синтаксичні відношення в тексті [3, 29] та функціонування в різних стилях певних функціонально-семантичних особливостей сполучникової когезії, бо кожен із них характеризується своєю специфікою вираження таких семантичних категорій, як характеристика предметів, явищ через їх порівняння, протиставлення, кваліфікації причини, умови, мети, характеристики часу дії тощо [4, 129]. Тобто функціональні стилі різняться не тільки частотою вживання сполучників відповідних семантичних груп, які передають названі семантичні відношення, а й виявляють певні особливості щодо використання семантичних варіантів, призначених для вираження цих відношень [4, 129]. З іншого боку, зважаючи на те, що семантичні варіанти можуть віддалятися один від одного, співвідносячись з різними семантичними варіантами, треба досить умовно приймати твердження про неоднакове оформлення думки засобами різних функціональних стилів: останні виявляють не її варіанти, а відмінні думки, інакше кажучи, становлять різні семантичні інваріанти, — точка зору, яку розвиває С.Я. Єрмоленко [4]. Адже не випадково говорять про специфіку науково-логічного і художньо-образного мислення [4, 129], про діалектичну взаємодію логічного та емоційного